

УДК 37:93 «1911/1914»

Ірина Діденко

ORCID iD 0000-0003-2047-7239

кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри іноземних мов економічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, 01033 Київ, Україна,
ir-za@i.ua

Олена Філатова

ORCID iD 0000-0001-7585-3938

кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов економічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, 01033 Київ, Україна,
eafilatova@ukr.net

РОЛЬ ОСВІТЯНСЬКИХ З'ЇЗДІВ 1911–1914 РОКІВ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ УЧИТЕЛЬСТВА

У статті розглядаються питання підготовки та перепідготовки вчителів, а також проблеми їхнього матеріального та правового стану, які стали предметом розгляду педагогічних з'їздів 1911–1914 років. У дослідженні зазначаються шляхи вирішення цих проблем, які пропонувались учасниками освітнянських з'їздів. Простежується поступова демократизація освіти, перегляд вимог до професійної підготовки та перепідготовки вчителів, їхнього статусу, національної і релігійної ознак, політичних уподобань. Розглядаються передумови наукового підходу до педагогіки та необхідності університетської педагогічної освіти.

Ключові слова: матеріальний і правовий стан учителів; педагогіка; педагогічний з'їзд; педагогічні курси; професійна підготовка вчителів.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.2.2227>

Вступ. У ХХІ столітті у зв'язку з швидким темпом розвитку науки і техніки, як ніколи раніше, перед педагогами постає питання постійного самовдосконалення, розвитку, набуття нових знань та навичок. Безперечно, велику роль у професійному розвитку педагога відіграє обмін досвідом із колегами, спільне вирішення проблемних питань. Т. Андерсон (професор Відкритого університету Канади) вважає, що «співробітництво між вчителями є значущим у системі сучасних університетів» (Anderson, 2003, с. 5). Потужного синергетичного ефекту саме завдяки співробітництву освітяни досягли на початку ХХ століття, коли на педагогічних з'їздах, у яких брали участь педагоги зі всієї країни, їм вдалося не тільки окреслити та вирішити проблеми виховання та навчання свого часу, а й започаткувати систему сучасної освіти, порушити питання «освіти протягом життя», «демократичних принципів освіти», які є актуальними навіть у ХХІ столітті.

Мета статті – розкрити роль освітнянських з'їздів початку ХХ століття у розв'язанні проблем учительства.

Аналіз питань підготовки, перепідготовки вчителів, а також вирішення проблем їхнього матеріального та правового стану на початку ХХ століття в

контексті освітнянських з'їздів. Після з'їздів початку ХХ століття, під час яких вперше стали порушуватися питання підготовки педагогів, їхнього матеріального та правового стану, жоден наступний з'їзд не залишав поза увагою цю проблему. Так, на хвилі активізації розгляду питання про позашкільну освіту та освіту дорослих, під час Першого Загальноземського з'їзду з народної освіти (м. Москва, 1911 р.) було наголошено на необхідності окремо готувати педагогів для роботи в цих сферах, знайомити їх із проблематикою та методологією освіти дорослих та позашкільної освіти (Первый общеземский съезд по народному образованию 1911 года: Доклады, 1912, с. 29). Саме книжки та бібліотеки, з точки зору учасників з'їзду, мали відігравати важливу роль у позашкільній освіті та освіті дорослих. Але у зв'язку із скрутним фінансовим становищем у країні бібліотеками мали опікуватись саме вчителі, а не бібліотекарі. Проте, самі народні вчителі не були достатньо добре знайомі ні з літературними творами, ні з бібліотечною справою. Щоб подолати цю проблему делегати з'їзду запропонували додати бібліотекознавство до курсу земських навчальних закладів і подовжити на півроку термін навчання для майбутніх учителів (Первый общеземский съезд, 1912, с. 12). Окрім курсу з бібліотекознавства учасники запропонували включити до програми підготовки народних учителів – курс шкільної гігієни, як основи

фізичного виховання їхніх майбутніх учнів (Первый общеземский съезд, 1912, с. 89; с.100).

Особливою цінністю Першого Загальноземського з'їзду було розуміння того, що тільки вчитель без правових та матеріальних проблем, який має авторитет серед селян може вплинути на культурний розвиток населення (Первый общеземский съезд, 1912, с. 100). Слід зазначити, що з'їзд розглядав питання підготовки педагогів як одне з ключових та значущих. Згідно статистики, у десяти роки ХХ століття семінарії, курси та гімназії могли забезпечити кваліфікацію не більше чотирьох тисяч спеціалістів на рік, у той же час для гарантування успішності запровадження всезагальної освіти кількість нових учителів мала сягати 15–17 тисяч осіб у рік, не враховуючи восьми тисяч учителів, які кожного року мали замінювати тих, хто ухорив із професії за різними причинами: смерть, пенсійний вік, хвороба, інвалідність (Первый общеземский съезд, 1912, с. 101). На думку делегатів заснування дворічних педагогічних курсів, до яких могли вступати учні після 4 класу гімназій, введення практики в школі для випускників жіночих гімназій, організація освітянських з'їздів і курсів мали тимчасово вирішити проблему нестачі кадрів (Первый общеземский съезд, 1911, с. 295).

Під час з'їзду також зауважувалось, що навіть в учительських семінаріях бракувало системної педагогічної підготовки слухачів до роботи в народній школі (Первый общеземский съезд, 1911). Для подолання цієї проблеми делегати запропонували підходити до підготовки вчителів із наукової точки зору, як це робиться в університетах Західної Європи та Америки: відкривати педагогічні кафедри, педагогічні факультети, лабораторії, дослідницькі інститути (Первый общеземский съезд, 1912, с. 104). На момент проведення з'їзду, у 1911 р. вже існували Вищі педагогічні курси, Педагогічна академія, Ніжинський інститут, але учасники з'їзду наголошували на необхідності саме університетської педагогічної освіти для системного впливу на розвиток педагогіки (Первый общеземский съезд, 1912, с. 105). Таким чином, ідея К.Д. Ушинського про необхідність педагогіки як науки вперше за 50 років знайшла публічне обговорення на з'їзді 1911 року (Первый общеземский съезд, 1912, с. 105–106). Г. Вебер, один із лекторів Московських педагогічних курсів, наголошував, що «при університетах необхідно відкривати педагогічні кафедри, університетські педагогічні семінарії, проводити наукову розробку педагогічних питань» (Первый общеземский съезд, 1912, с. 106).

З точки зору делегатів з'їзду для покращення стану освітнього процесу в країні потрібно не тільки опікуватися питаннями підготовки народного вчителя, а також проблемами його матеріального стану, щоб учитель мав вільний час на професійний розвиток, а не був змушений додатково працювати, щоб заробити на життя (Первый общеземский съезд, 1911, с. 17).

Учасники Першого Всеросійського з'їзду з питань народної освіти (м. Санкт-Петербург, 23.12.1913 –

3.01.1914 рр.) також розглядали питання університетської підготовки народних учителів. Але цей з'їзд був зосереджений на особливостях підготовки педагогічних кадрів для роботи в сільській школі. Так, мова йшла про організацію при школах «шкільно-показових господарств» для викладання сільського господарства, а також про необхідність запровадження сільськогосподарської освіти для самих учителів (Доклады, прения, постановления первой секции Первого Всероссийского съезда по вопросам народного образования, 1916, с. 13, с. 88). Такий підхід мав надати вчителям не тільки необхідні знання в цій галузі для подальшого передавання їх учням, а також і навички, що допомогли б самому вчителю забезпечити себе сільськогосподарською продукцією і в такий спосіб покращити його матеріальний стан (Доклады, прения, постановления, 1916, с. 88).

Для вдосконалення підготовки вчителів до виховання дошкільнят на з'їзді обговорювалось питання організації спеціальних літніх шкіл, де б освітяни навчались новим методам дошкільного виховання, вимогам трудової школи, де «у центрі знаходиться дитина, а роль учителя зводиться до спостереження за діяльністю дитини та її спрямування у потрібному напрямі, де спочатку розвивається індивідуальність дитини і тільки потім слідує виховання та навчання» (Доклады, прения, постановления, 1916, с. 278).

Також на цьому з'їзді обговорювалась доцільність запровадження дитячих садочків на постійній основі за прикладом такого садочку, який вже було відкрито у Харкові, крім того, делегати зауважували на необхідності допускати до роботи у таких садочках учителів «із спеціальною підготовкою для роботи у дошкільних закладах, а не залучати вчителів початкових шкіл» (Доклады, прения, постановления, 1916, с. 286).

Делегати наголосили, що для покращення ситуації з освітою потрібно робити кроки не тільки до ефективної підготовки педагогічних працівників, а також переглянути підходи до перепідготовки вчителів: «педагогічні конференції, курси, з'їзди, співбесіди, зібрання, гуртки самоосвіти, річні та дворічні відпустки для поповнення знань, педагогічні музеї та вчительські бібліотеки, педагогічні періодичні видання та школи спостереження» (Доклады, прения, постановления, 1915, с. 14).

З'їзд також не оминув увагою проблеми посилення пияцтва серед молоді шкільного віку, для боротьби з чим було запропоновано влаштувати курси для вчителів «з боротьби зі шкільним алкоголізмом» (Доклады, прения, постановления, 1915, с. 380). А також делегати підписали Клопотання до Міністерства народної освіти щодо «включення до програми вчительських семінарій курсу про шкідливий вплив алкоголю та гігієну» (Доклады, прения, постановления, 1915, с. 388).

Окрім питання про підготовку та перепідготовку вчителів на з'їзді порушувались питання правового та матеріального стану вчителів. Делегати серед обов'язкових прав учителів наголошували на праві «мати не менше ніж трикімнатну квартиру, чисту, з

двома вікнами у кожній кімнаті» (Дневник Первого Всероссийского съезда по вопросам народного образования, 1913, с. 7), щоб погані умови не відображались на здоров'ї освітян. Також обговорювалась можливість перенесення літніх педагогічних курсів на зимовий період, щоб дозволити педагогам відпочити влітку (Дневник Первого Всероссийского съезда по вопросам народного образования, 1913).

Делегати з'їзду також порушили питання правового стану вчителів. Так, в одній із постанов наголошено на необхідності заборони звільнення педагогів «без рішення суду» або переведення вчителів до іншого місця «без їхньої згоди» (Доклады, прения, постановления, 1915, с. 511). Слід зазначити, що в питаннях правового та матеріального стану вчителів делегати цього з'їзду були однакові із учасниками іншого педагогічного з'їзду, який проходив одночасно – Другого Всероссийського з'їзду імені К. Д. Ушинського (23.12.1913 – 3.01.1914 рр.) (Доклады, прения, постановления, 1915, с. 509).

Під час Другого Всероссийського З'їзду імені К.Д. Ушинського йшла мова про необхідність підвищення заробітної плати освітянам, яка, наприклад, «у вчителів єврейських початкових училищ не змінювалась жодного разу за останні 40 років і не покривала навіть необхідних витрат» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 85). У зв'язку із таким становищем делегати постановили звернутися до земств із клопотанням про «повнення земських доплат учителям» (с. 85–86).

Окрім зарплати освітян учасники з'їзду обговорювали пенсійне питання. Було запропоновано: «скасувати відрахування до казначейства з зарплати вчителів, запровадити міські та земські пенсійні каси, призначити пенсію у 100% окладу учителям, які мають 25 років стажу» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 88).

Делегатами піднімалися питання про охорону здоров'я педагогів, серед засобів покращення ситуації пропонувалось: «забезпечити вчителів будинками або квартирами у відповідному гігієнічному стані, здійснювати постійний нагляд лікарів за здоров'ям учителів, надавати безкоштовну медичну допомогу освітянам, організувати для них санаторії, а у випадку каліцтва – гуртожитки на кошти земств, держави, громад взаємодопомоги» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 89).

Також цей з'їзд можна відзначити за демократизацію національного питання. Так, пропонувалось покращити відношення суспільства до вчителів єврейської національності: «дозволити їм обирати місце проживання, надати їм можливість викладати всі предмети, без винятку, приймати їхніх дітей до середніх та вищих навчальних закладів» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 92).

На з'їзді також розглядалися питання призначення та звільнення вчителів. Делегати запропонували земствам та думах виробити єдині умови щодо обрання

кандидатів на посаду вчителя, приймати заяви від усіх бажаючих, але заснувати спеціальні «комісії з питань народної освіти при управах» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 94–95). Щодо звільнення, учасниками з'їзду було запропоновано обов'язкове створення комісії, яка мала б «сформулювати обвинувачення, довести його до відома вчителя, надати йому право пояснити те, в чому його звинувачують, розглянути справу по суті» (с. 95), а у випадку звільнення вчителю мала бути виплачена зарплата із дня звільнення до останнього дня навчального року (с. 95). Також на з'їзді було визнано «неприпустимим забороняти вчителькам виходити заміж, що було загальноприйнятим в деяких місцевостях» (с. 95).

Важливим пунктом обговорення делегатів була самоосвіта педагогів і зближення їх із населенням, для чого було запропоновано організувати драматичні, спортивні та співочі гуртки (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 95–96).

Прогресивним зрушенням з'їзду було перегляд принципів нагляду за школами та вчителями: «нагляд за школами доручався виборним органам місцевого самоврядування, учителям надавалась свобода у виборі підручників, методів та прийомів викладання, програм, змісту, їх не мали переслідувати за релігійні та політичні переконання» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 97).

Багато уваги під час з'їзду приділялось необхідності перегляду законів, які регулюють організацію тимчасових і постійних педагогічних курсів, які до того регулювались «Правилами 1875 року», «Правилами 4 березня 1906 року» та «Законом про курси 1907 року» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 32, 98), згідно з якими курси жорстко регламентувались та заборонявся вільний обмін думками серед учасників. Згідно з новим законом земства, вчительські громади, органи місцевого самоврядування мали отримати право організувати курси на свій розсуд, розробляти програму разом із педагогами, та організувати роботу слухачів у дослідницьких лабораторіях, виставках, майстернях (с. 98).

Делегати узагальнили фактори, які впливають на продуктивність учителів: «гідний матеріальний стан; творчі відпустки із збереженням зарплати; повага до їхніх прав; сприяння їхній самостійності, самоосвіті, зростанню професійної свідомості; можливість відвідувати заняття колег, курси, виставки, музеї, з'їзди, бібліотеки; освітні поїздки країною та за кордон» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 100–101).

Питання організації екскурсій для вчителів стало окремою темою для обговорення на з'їзді. Пропонувалось «сунути перепони за національною ознакою, запровадити знижку на залізничні квитки, не брати плату за оформлення закордонного паспорту, нада-

вати матеріальну допомогу з боку земств», крім того, було запропоновано залучити «Імператорську географічну громаду» до організації екскурсій (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 100).

Наслідуючи приклад останніх з'їздів, делегати цього з'їзду також багато уваги приділили матеріальному стану вчителів і їхніх сімей. Делегати проголосували за впровадження безкоштовної початкової, середньої та вищої освіти для дітей учителів будь-яких національностей та релігійних уподобань (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 102). А вчительські громади закликали до виділення «коштів на побудову інтернатів та гуртожитків для дітей учителів» (с. 103).

Одним із важливих рішень цього з'їзду стало порушення питання про «об'єднання вчительських громад до Всеросійського вчительського будинку імені К. Д. Ушинського, єдиної професійної організації педагогів» (Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского, 1914–1915, с. 107). Проте фінальне вирішення цього питання було відкладене до наступного з'їзду.

Висновки. Вивчення педагогічних з'їздів 1911–1914 рр. дає змогу стверджувати, що у цей період освітяни глибоко переймалися проблемами вчительства: питаннями підготовки та перепідготовки вчителів, їхнього матеріального та правового стану, також саме в цей період з'являються перші намагання демократизувати освіту та відношення до вчителя: обговорюються питання скасування обмежень за національною та релігійною ознакою, прописуються умови прийняття на посаду та звільнення вчителів, створюються комісії, які об'єктивно розглядають кожну справу та заслуховують пояснення вчителя, якого в чомусь звинувачують. Характерним для цього періоду є перехід до наукового підходу до педагогіки та обґрунтування необхідності університетської педагогічної освіти. Слід зазначити, що багато питань, які розглядалися під час з'їздів зазначеного періоду, залишаються актуальними і зараз, у XXI столітті. Серед перспектив подальших досліджень можна зазначити як розгляд зазначених питань у динаміці під час наступних педагогічних з'їздів, так і реалізацію прийнятих на цих з'їздах рішень і їх вплив на розвиток освіти в нашій країні.

Література

- Дневник Первого Всероссийского съезда по вопросам народного образования № 1, 22 декабря 1913. Санкт-Петербург: Типография «Роднин», 1913. 40 с.
- Доклады, прения, постановления второй секции Первого Всероссийского съезда по вопросам народного образования / под ред. Организационного Комитета Съезда. Петроград, 1915. 518 с.
- Доклады, прения, постановления первой секции Первого Всероссийского съезда по вопросам народного образования / под ред. Организационного Комитета Съезда. Петроград, 1916. Вып. 4. 400 с.
- Первый общеземский съезд по народному образованию 1911 года: Доклады. Москва: Печатня С. П. Яковлева, 1911. Т. 1. 826 с.
- Первый общеземский съезд по народному образованию 1911 года: Доклады. Москва: Типография Вильде, 1912. Т. 2. 802 с.
- Труды Второго Всероссийского съезда им. К. Д. Ушинского. Санкт-Петербург: Исполнительная финансовая комиссия, 1914–1915. Вып. 1.
- Anderson T. Getting the Mix Right Again: An Updated and Theoretical Rationale for Interaction. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2003. № 4 (2). P. 1–14. DOI: <http://dx.doi.org/10.19173/irrodl.v4i2.149>

References

- Dnevnik Pervogo Vserossiyskogo syezda po voprosam narodnogo obrazovaniia* (1913). [Diary of the First All-Russian Congress on People's Education], 1, 22 December 1913. Saint Petersburg, Russia: Tipografiia Rodnin (rus).
- Doklady, prenia, postanovleniia vtoroy sektiis Pervogo Vserossiyskogo syezda po voprosam narodnogo obrazovaniia* [Reports and Drafts of the First All-Russian Congress on People's Education] (1915) / pod red. Organizatsionnogo Komiteta Syezda [Organisation Committee of the Congress]. Petrograd, Russia (rus).
- Doklady, prenia, postanovleniia vtoroy sektiis Pervogo Vserossiyskogo syezda po voprosam narodnogo obrazovaniia* [Reports and Drafts of the First All-Russian Congress on People's Education] (1916) / pod red. Organizatsionnogo Komiteta Syezda [Organisation Committee of the Congress]. Petrograd, Russia, 4 (rus).
- Pervyy Obshchezemskyy Syezd po Narodnomu obrazovaniyu 1911 goda: Doklady* [The First All-Zemstvo Congress on People's Education] (1911). Moscow, Russia: Pechatnya S. P. Yakovlev, Vol. 1 (rus).
- Pervyy Obshchezemskyy Syezd po Narodnomu obrazovaniyu 1911 goda: Doklady* [The First All-Zemstvo Congress on People's Education] (1912). Moscow, Russia: Tipografiia Vilde, Vol. 2 (rus).

Trudy Vtorogo Vserossiyskogo Syezda im. K. D. Ushinskogo [Works of the Second All-Russian Konstantyn Ushinsky Congress] (1914–1915). Saint-Petersburg, Russia: Ispolnitelnaya finansovaya komisciya, 1 (rus.)
Anderson, T. (2003). Getting the Mix Right Again: An Updated and Theoretical Rationale for Interaction. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 4 (2), 1–14. DOI: <http://dx.doi.org/10.19173/irrodl.v4i2.149> (eng.)

РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СЪЕЗДОВ 1911–1914 ГОДОВ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ УЧИТЕЛЬСТВА

Диденко Ирина, кандидат педагогических наук,
ассистент кафедры иностранных языков экономического факультета,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, 01033 Киев, Украина,
ir-za@i.ua

Филатова Елена, кандидат филологических наук,
ассистент кафедры иностранных языков экономического факультета,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, 01033 Киев, Украина,
eafilatova@ukr.net

В статье рассматриваются вопросы подготовки и переподготовки учителей, а также проблемы их материального и правового положения, которые стали предметом рассмотрения на педагогических съездах 1911–1914 годов. В исследовании определяются пути решения этих проблем, которые предлагали участники образовательных съездов. Прослеживается постепенная демократизация образования, пересмотр требований к профессиональной подготовке и переподготовке учителей, их статусу, национальным и религиозным признакам, политическим предпочтениям. Рассматриваются предпосылки научного подхода к педагогике и необходимости университетского педагогического образования.

Ключевые слова: материальное и правовое положение учителей; педагогика; педагогические курсы; педагогический съезд; профессиональная подготовка учителей.

THE ROLE OF EDUCATIONAL ASSOCIATIONS OF 1911-1914 YEARS TO SOLVE THE TEACHERS' PROBLEM

Didenko Iryna, PhD (Pedagogy),
Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of the Faculty of Economics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Str., 01033 Kyiv, Ukraine,
ir-za@i.ua

Filatova Olena, PhD (Philology),
Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of the Faculty of Economics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Str., 01033 Kyiv, Ukraine,
eafilatova@ukr.net

The article deals with the issues of preparation and retraining of teachers, as well as the problems of their financial and legal status, which became the subject of consideration of the pedagogical congresses of 1911–1914. The study identifies ways to address these issues that were proposed by participants in educational congresses. There is a gradual democratization of education, a revision of the requirements for vocational training and retraining of teachers, their status, national and religious characteristics, and political preferences. The preconditions of scientific approach to pedagogy and necessity of university pedagogical education are considered.

The study of the pedagogical congresses of 1911–1914 allows to argue that during this period, educators were deeply concerned about the problems of teaching: the issues of teacher training and retraining, their

financial and legal status, as well as during this period, there were first attempts to democratize education and attitudes toward teachers: the issue of the abolition of restrictions on national and religious grounds was discussed, conditions for the admission and dismissal of teachers were prescribed, commissions were created that objectively examine each case and listen to the explanations of the teacher, who was accused of something. One of the characteristics of that period was the transition to a scientific approach to pedagogy and the justification of the need for university teaching education. It should be noted that many of the issues that were considered during the congresses of the mentioned period remain relevant even in the 21st century. Among the prospects for further research, we can mention the consideration of these issues in the dynamics during the next pedagogical congresses and the implementation of decisions taken at these congresses and their influence on the development of education in our country.

Key words: *financial and legal status of teachers; pedagogical congress; pedagogical course; pedagogy; teachers' professional development.*

Стаття надійшла до редакції 01.04.2019

Прийнято до друку 13.06.2019